

А. М. Чеботарева

Полтава

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ЙОСИПА МАНДЕЛЬШТАМА

Розглядаються основні мотиви, значущі в поетичній спадщині російського поета Й. Мандельштама, аналізуються окремі вірші, які займають значне місце у творчості поета Срібного століття.

Ключові слова: мотив, біблейські мотиви, класичні мотиви, образ, ліричний герой.

Рассматриваются основные мотивы, значимые в поэтическом наследии русского поэта О. Мандельштама, анализируются отдельные стихотворения, которые занимают значительное место в творчестве поэта Серебряного века.

Ключевые слова: мотив, библейские мотивы, классические мотивы, образ, лирический герой.

The main motives which have the specific value in the poetic legacy of Russian poet O. Mandelstam are analyzed as well as the separate poems which played an important role in the creative work of the poet of the Silver Age.

Key words: motives, biblical motive, classic motive, image, lyric hero.

Ім'я російського митця Йосипа Мандельштама відоме у всьому світі. Однак протягом багатьох років поезія митця була заборонена внаслідок ідеологічних обмежень, і лише в 1990-х роках на території СНГ з'явилися перші наукові дослідження з творчості письменника у той час як закордоном його вже давно вивчали. М. Струве, говорячи про творчість Й. Мандельштама писав: «Єврей і християнин, по суті іудео-християнин, росіянин і західник, сучасник всього історичного минулого і закоханий в новітні часи, послідовник Державіна і новатор, що змагається з Хлебніковим, космічний на зразок Тютчева і легковажний, як Верлен, метафоричний, як Рембо, і ясний як Расін, симфонічний, як Бетховен, прозорий, як Шуберт, логічний, як Бах, і непередбачувано гармонійний, як Моцарт, що завжди пам'ятає про подвійність часу, який одночасно руйнує і творить, прагнучий в той же час врятувати сам час, історію людства через чудотворність поезії...» [6, с. 65]. Але часи змінюються і зараз нащадки мають заповнити прогалини у вивченні його творчості та визначити яке ж насправді місце у літературі посідав Й. Мандельштам.

Й. Мандельштам – унікальний поет, який має особливе значення у розвитку російської літератури на межі ХІХ – ХХ ст., оскільки організація його віршів носить новаторський характер. Поет народився в 1891 році у Варшаві на самому початку «глухого» десятиліття, яким завершується ХІХ століття. Молодий поет потрапляє немов на перехрестя історії та епох кінця ХІХ – початку ХХ століть. Поет жив і творив у час глибоких криз, розмірковував про подальшу долю країни, культури та людини. Він звертався до філософських роздумів про життя і смерть, час і простір, мир і любов, значення буття і творче покликання поета тощо. Творчість Й. Мандельштама, напевно, завжди привертатиме до себе увагу тому що він «жив у своєму окремому, ні на чий не схожому світі» [3, с. 60].

Літературна спадщина Й. Мандельштама є складною системою, де кожен вірш може сприйматися як філософський роздум. Вірші поета відтворюють зв'язок духовного життя людини із гуманістичними традиціями. «Мандельштама можна було б назвати l'Enfant d'Europe. Він, поза сумнівом, один з живих символів об'єднаної Європи. Але його мета – не опис, навіть не вираз культури або релігії, а перетворення різних „культурних феноменів“ в магію поетичної мови» [5, с. 10]. За словами М. Струве, «поезія Мандельштама ніби розгорнений 103-й псалом, біблійний гімн творінню» [6, с. 27]. Його лірика представлена як спадок світової класичної культури, що веде до духовного єднання:

И голубь не боится грома,
Которым церковь говорит;
В апостольском созвучьи: Roma!
Он только сердце веселит [4, с. 43].

У даному уривку можна углядіти спробу виразити ставлення автора до місії поета – Божого посланника на землі, що спирається на ідею сакралізації слова. Визначаючи місце поета в сучасному світі, поет роздумував про співвідношення культури і релігії, тобто про глибинний духовний зміст поезії. Однак слід врахувати, що Й. Мандельштам по своєму віросповіданню був іудей, і прийняти його складне відношення до релігії взагалі.

Образи хреста, спокутної жертви Ісуса Христа, Ноїва ковчега, традицій і ритуалів християнства для поета є сакральними по суті і не втрачають емблематичного значення. Так, хрест асоціюється із з'єднанням двох протилежностей; союзу духовного принципу і принципу світу речей; муки і страждань; створення і знищення – все це символізує розп'яття. Загальне значення хреста в слов'янській міфології – це з'єднання протилежностей: позитивного (вертикального) з негативним (горизонтальним), вищого з нижчим, життя і смерті. Ноїв ковчег у Й. Мандельштама – це символ життя і надії, а образ Ісуса – це алегоричний образ автора.

Творчість митця Срібного століття унікальне явище не тільки тому що у свідомості митця дивно переплелися історія, філософія, культура та релігія, і він репрезентував «символізм, акмеїзм і футуризм» [5, с. 60]. Все це, безумовно, мало місце у його творчості, але на нашу думку, головним є те, що Й. Мандельштам зробив значний крок у розвитку літературознавства Срібного століття і, не боячись за своє життя, зумів на весь світ сказати, про своє ставлення до суспільно-політичного ладу того часу і одним із перших заговорити про штучний голод створений в Україні та Кубані. Аналізуючи українську тематику в поетичній спадщині Й. Мандельштама, зазначимо: образ України та Києва втілені у образі Вія тому, що саме тут, в Україні поет дізнається про страшні форми колективізації. Справедливо напише П. Уляшов: «Мандельштам, однак, буде не лише автором „гімну“ про революцію та свободу, але і першим, та, мабуть, єдиним поетом у країні, хто у 1930–ті роки написав про голод на Криму, на Україні, на Кубані» [8, с. 34]:

Природа своего не узнает лица,
И тени страшные Украины, Кубани...

Как в туфлях войлочных голодные крестьяне
Калитку стерегут, не трогая кольца... [4, с. 195].

Талант Й. Мандельштама – це уміння не лише спиратися на минуле, наслідувати класичні традиції, але й уміння передбачити майбутнє. А митець зміг «відчути час», передати його у свої віршах, прозі, літературно-критичних працях. Основна особливість поезії Й. Мандельштама – це віддзеркалення пам'яті вікової культури та історії, осмислення долі людини у світі в історично-культурному контексті – з погляду вічних, не скороминуших цінностей гуманізму. Творчість російського поета, напевно, завжди привертатиме до себе увагу тому що він «жив у своєму окремому, ні на чий не схожому світі» [3, с. 60].

Й. Мандельштам захоплювався грецькою поезією, античністю, класичною російською літературою, філософією, французьким символізмом, музикою, релігійними навчаннями тощо, і все це знайшло відображення у його творчості. Й. Мандельштам наслідував і продовжував традиції Ф. Тютчева, О. Пушкіна, О. Блока та інших. Так, наприклад, Л. Кіхней у своїй праці «Акмеизм: миропонимание и поэтика» (2005) виділяє кілька причин наслідування класичних традицій Й. Мандельштамом. По перше – «він сумує за старою культурою та одночасно хоче влитися в нове життя», по друге – «йому доводиться по-новому ставити і вирішувати проблему тотожності природи і культури – в ситуації постреволуційної смерті останньої. Чи може культура, зруйнована вщент, відродитися?» [2, с. 125].

На думку дослідниці, поет Срібного століття звертається до класичних тем, щоб визначити місце природи у культурі та показати механізм їх взаємодії, бо природа «виконує ті ж функції, що і культура – учить, наставляє, передає досвід» [2, с. 125], більш того «культура, щоб вижити, повинна вчитися у природи» [2, с. 125], тому часто лірика представлена на фоні природи. У темі природи розкривається тема пейзажу, яка також знаходить вираження в ліриці поета. У поетичній творчості російського поета пейзаж – це опис природи, композиційний компонент художнього твору і складова світу митця.

Услід за Ф. Тютчевим, Й. Мандельштам проводить паралель між людським життям і природою, у його поезії є такі теми, як: людина у всесвіті, людина і природа, хаос і космос, людина у зв'язку зі світом та вічністю, людина і релігія. Продовжуючи романтичну традицію Ф. Тютчева, він пропонує думку про тотожність життя людини і природи, протиставляє людське буття гармонії природи. Однак, у Й. Мандельштама такого чіткого зіставлення, як у Ф. Тютчева, немає. У своєму поетичному осмисленні поет Срібного століття розкриває значення людського буття через «страждання» природи. Наприклад, у вірші «В лицо морозу я гляжу один» (1937) поет пише:

В лицо морозу я гляжу один:
Он – никуда, я – ниоткуда,
И все уютится, плоится без морщин
Равнины дышащее чудо... [4, с. 237].

Поета Срібного століття приваблювали традиції античної та класичної російської літератури, і він спрямовував свою творчість на наслідування класичних цінностей. Пушкінські мотиви займають значне місце в ліричних

творах Й. Мандельштама, бо він орієнтувався у своїй творчості на майстерність генія Золотого століття. «Мандельштамівська поезія вся повниться Пушкіним, вся їм звучить, але ім'я Пушкіна – ім'я, що майже не прорікається у Мандельштама, прямо він лише раз називає його в поезії. („Чтобы Пушкина дивный товар не пошел по рукам дармоедов...“»)» [7, с. 159].

У ліриці Й. Мандельштама представлені такі традиційні пушкінські мотиви, як поет і влада, єдність всього в світі (людини і природи, реальної і духовної, історичної і вічної), життя і любов (любов є життя, а без любові немає життя), мотив поневіряння (або паломництва), есхатологічні мотиви (наприклад, мотив банкету під час чуми), музичні та релігійні мотиви тощо.

Одним з улюблених прийомів в поезії Й. Мандельштама було звернення до античності. Закоханий, в цей період він намагався «говорити про історію в контексті вічності» [5, с. 238]. Про наслідування митцем класичних традицій писало багато науковців (С. Ошерова, М. Гаспаров, О. Лекманов та інші), які зазначали, що поет розвивав традиції античної літератури через наслідування Гомера, Овідія, Вергілія, Піндара та ін.

У поезії російського митця культурний простір включає в себе і Стародавню Елладу, і Рим, і Тифліс, і Францію, і Україну, і Єреван. Тема Риму – одна із центральних у творчості поета. «Захопленню Мандельштама католицьким Римом передувало його занурення до античного Риму, літературу і культуру якого поет вивчав у петербурзькому університеті» [3, с. 58]:

Снег растает на утесах,
Солнцем истины палим,
Прав народ, вручивший посох
Мне, увидевшему Рим! [4, с. 42].

У його поезії постають Рим, Петрополь – символи духовної культури людства; море – символ вічності, часу, стихії, відчуттів і дум; журавлиний клин – символ духовних прагнень до світлого і прекрасного ідеалу; вітрила – символ свободи та ін. Між мандельштамівськими віршами та античними текстами існує багато спільного, які не обов'язково пояснюються прямою цитацією. Поет оновлював і використовував образи, метафори і сюжети, які були в класичній літературі («мед», «пчѣлы», «корабль», «прядение», «прорастание зерна» і т. д.), тому не завжди є логічним шукати першоджерела, яких може і не бути. Якщо структура художнього світу Й. Мандельштама іноді виявляється схожою, навряд це можна пояснити простим запозиченням окремих деталей. Проте, за допомогою деяких античних текстів легше зрозуміти багато загадкових мандельштамівських віршів і побачити, як вони пов'язані зі світовою культурною традицією. Поет часто намагався протиставити тоталітарний режим свого часу античному гуманізму і гармонії:

Пусть имена цветущих городов
Ласкают слух значительностью брэнной.
Не город Рим живет среди веков,
А место человека во вселенной [4, с. 40].

Вірші Й. Мандельштама, які він писав на «розрив аорти» мають зв'язок з духовним життям людини, з його гуманістичними традиціями. Давня культура входить у художній світ поета через античні образи й сюжети, пов'язані з

найбільш драматичними моментами античної історії та міфології. Чимало віршів подані від імені античних героїв у формі монологів (Федри, Андромахи, троянця, інших). З іншого боку, автор і сам звертається до них, наприклад, у вірші «Кассандре» (1917), створюючи своєрідний діалог часів, культур, поколінь:

Я не искал в цветущие мгновенья
Твоих, Кассандра, губ, твоих, Кассандра, глаз,
Но в декабре – торжественное бденье –
Воспоминанье мучит нас! [4, с. 67].

Лірика Й. Мандельштама також надзвичайно мелодійна. В усю його творчість проникають поетично виражені «музичні ноти». Музика для поета – це муза та мука: «Полон музики, музы и муки...» До теми музики митець звертається тому, що вона, на його погляд, – це культурна спадщина, на основі якої також тримається культура людства. Мати Й. Мандельштама, будучи викладачем музики, зуміла прищепити своєму синові любов до неї. «Подомашньому близькою та материнські спорідненою була для нього та атмосфера, де змішується перше дитяче захоплення, викликане душевністю від звукових хвиль, і мука пристосування до „правильної постановки рук“ на клавіатурі („мені ставили руку за системою Лешетіцького“, – багатозначно скупко пригадає поет), нудність відбування встановленої кількості годин за інструментом і відчуття причетності якоїсь могутньої творчої стихії» [1, с. 16]. Але не тільки завдяки материнській захопленості музикою виявилася любов письменника до неї.

Також величезну роль на Й. Мандельштама мала і поезія Срібного століття, яка була не просто насичена музикою, а в деяких випадках і будувалася на ній. Музика виступала основою, як фундамент для споруди будівлі. У цю епоху особливо тісно взаємодіють один з одним всі види мистецтва: музика, живопис, література, архітектура тощо. Вони не просто пронизують одна одну, а взаємовпливають одна на одну.

Найяскравіше функцію музики у поета Срібного століття охарактеризував Б. Кац, іменуючи її музикософією. «Музикософія Й. Мандельштама – тема особливої і розлогої розмови» [1, с. 16]. Дослідник виділяє три яскраво виражених напрями в музичних мотивах поета: музика представлена як феномен історико-культурного процесу («Пушкін та Скрябін», «Оди Бетховену» та ін.); питання про співвідношення музики і поезії «Розмова про Данте» та ін.); музика осмислюється в контексті відносин Бога і людини, часу і простору, космосу і хаосу. Тож у його художньому доробку є музичні мотиви Баха, Бетховена, Моцарта, Скрябіна як розуміння світу через критерії гармонії і звукової, і образної, і етичної.

Також Б. Кац в своїй вступній статті «Захисник і підзахисний музики» відзначав, що Й. Мандельштам намагався успадкувати Поля Верлена: «Перекличка з Верленом (не єдина і глибоко не випадкова у Мандельштама) примушує пригадати ту сторону французького поета, яка стала чимось на зразок гасла для поезії російського символізму: "De la musique avant tout chose" („Музика – перед усім“» [1, с. 11-12]. Й. Мандельштам у своїй літературній

діяльності неодноразово апелює до французького поета. Так в його статті «Слово і культура» читаємо: «Сучасна поезія, при всій своїй складності і внутрішній вишуканості, наївна:

Ecoutez la chanson grise...

Синтетичний поет сучасності представляється мені не Верхарном, а якимсь Верленом культури» [4, с. 227]. Поет чудово володів французькою мовою і вільно читав в оригіналі і високо оцінював французьку літературу. Автора «Каменя» привертало те, що П. Верлен увів в ліричну поезію складний світ відчуттів і переживань, додавав своїм віршам тонку музичність. П. Верлен не просто називав реалії, а намагався підкреслити ті асоціації і враження, які вони викликають. Й. Мандельштам йшов складним шляхом. Високо оцінюючи новий французький вірш, російський поет в роботі «Нотатки про Шеньє» писав: «Від могутньої гармонійної хвилі ламартінівського «Озера» – до іронічної пісеньки Верлена романтична поезія затверджує поетику несподіванки» [5, с. 296]. Тож, говорячи про П. Верлена, зазначимо, що значення творчості французького поета для російського поета мало велике значення, оскільки він був не просто його натхненником, але і свого роду наставником.

Й. Мандельштам наслідував канони класичної літератури також через мотив поневіряння. Для автора важливо показати подорож героя у минуле, сучасне і майбутнє країни та суспільства:

И, кажется, старинный пешеход,
Над пропастью, на гнущихся мостках
Я слушаю, как снежный ком растет
И вечность бьет на каменных часах! [4, с. 18].

Головне призначення письменника, на думку Й. Мандельштама, у заклику до особливої подорожі, а також в зображенні його через життєвий і творчий шлях. Це дає можливість митцю поміркувати про долю людини і світу, про духовні основи буття, про суть життя в широкому історико-культурному контексті. Поет уважає, що він зобов'язаний перебувати повністю в літературному процесі. Звідси постійний стан напруги в житті поета та ризик ранньої, передчасної смерті, оскільки йому легко оступитися в безодню, стояти на краю якої його покликання. А жах перед смертю, за Й. Мандельштамом, виступає джерелом натхнення до життя. Тому поет для реального, тлінного світу – ізгой, що постійно знаходиться на краю прірви: «Ветер веет неутомимо / Веет вечно и веет мимо» [4, с. 429]. Так письменник міг піти від дійсності, знайти самого себе, усвідомити своє місце в ньому через своє ліричне «Я».

Отже, значення творчості Й. Мандельштама виявляється у апелюванні автором до різних тем, пов'язаних з античною, музикою, наслідуванням класичних традицій, у тузі за світовою культурою. Через звернення до античних мотивів поет висвітлює сучасні йому події з позицій вічності, вступає в діалог з культурами та різними часами. Лірична творчість митця увібрала у себе найкраще з минулого, де тісно переплелись старогрецький гуманізм і гармонія, класичні традиції, музичні та релігійні мотиви, перетворені під впливом християнства, але наділені вже новим змістом сучасності.

Таким чином, важко переоцінити значення творчості Й. Мандельштама, оскільки митець не залишився байдужим майже до всіх проблем того часу і зумів не лише їх зобразити, але й знайти шляхи їх вирішення. І хоча ще не всі грані художнього світу митця цілком розкриті, однак феномен його творчості вже має світове значення у літературі та історії.

Бібліографічні посилання

1. **Кац Б.** Мандельштам О. Э. Полон музыки, музы и муки...: Стихи и проза: [Текст] / Б. Кац. – Л.: Сов. композитор, 1991. – 144 с.
2. **Кихней Л. Г.** Акмеизм: миропонимание и поэтика: [Текст]. – Изд-е 2-е, стереотип. / Л. Кихней – М., Планета, 2005. – 184 с.
3. **Лекманов О.** Мандельштам О. Э.: [Текст] / О. Лекманов – М.: Мол. гвардия, 2004. – 255 с. – (Сер. Жизнь замечат. людей; Вып. 888)
4. **Мандельштам О. Э.** Собрание сочинений: В 4 т. Т. 1.: [Текст] / Осип Мандельштам; Вступ. ст. Г. П. Струве, Б. А. Филиппова. – М.: ТЕРРА, 1991. – 684 с.
5. **Струве Г. П.** О. Э. Мандельштам. Опыт биографии и критического комментария: [Текст] / Г. П. Струве // О. Э. Мандельштам. Собр. соч.: В 4 т. Т. 1. – М.: ТЕРРА, 1991. – С. 5–61.
6. **Струве Н.** Осип Мандельштам: [Текст]. / Н. Струве – L.: Overseas publ. interchange, 1990. – 336 с.
7. **Сурат И.** Смерть поэта: [Текст] / И. Сурат // Нов. мир. – 2003. – № 3. – С.155–173.
8. **Ульяшов П. С.** Одинокый искатель (О. Э. Мандельштам): [Текст]. / П. С. Ульяшов – М.: Знание, 1991. – 63 с.

Надійшла до редколегії 23.05.2009.

УДК 821.111 – 3(09)

Г. М. Чепурда

Черкаси

ПОЕТИКА РЕГІОНАЛІЗМУ В ОПОВІДАННІ ЕННІ ПРУ "PEOPLE IN HELL JUST WANT A DRINK OF WATER"

Розглянуто елементи регіоналізму в оповіданні "People in Hell Just Want a Drink of Water" американської письменниці Е. Пру.

Ключові слова: регіоналізм, новий регіоналізм, місцевий колорит, фронтір.

Рассмотрены элементы регионализма в рассказе "People in Hell Just Want a Drink of Water" американской писательницы Э. Пру.

Ключевые слова: регионализм, новый регионализм, местный колорит, фронтир.

The characteristic features of the individual author's manner in the short story of A. Proulx "People in Hell Just Want a Drink of Water" are under consideration.

Key words: regionalism, new regionalism, local colour, frontier.

Енні Пру – одна з найяскравіших постатей у сучасному літературному процесі США. В середині 80-х років у періодичних виданнях почали з'являтися її оповідання, які потім увійшли до збірки «Пісні серця» (Heart Songs, 1988). Роман «Листівки» (Postcards, 1992) отримав премію "PEN/FAULKNER". Наступний роман «Корабельні новини» (The Shipping News, 1994) був відзначений Пуліцерівською премією. За оповідання зі збірки «Горбата гора» (Close Range: Brokeback Mountain and Other Stories, 1999; вперше збірка вийшла під назвою "Close Range: Wyoming Stories"). Пру двічі нагороджена премією О'Генрі (O. Henry Awards Prize Stories за "Brokeback Mountain", 1998 і за "The